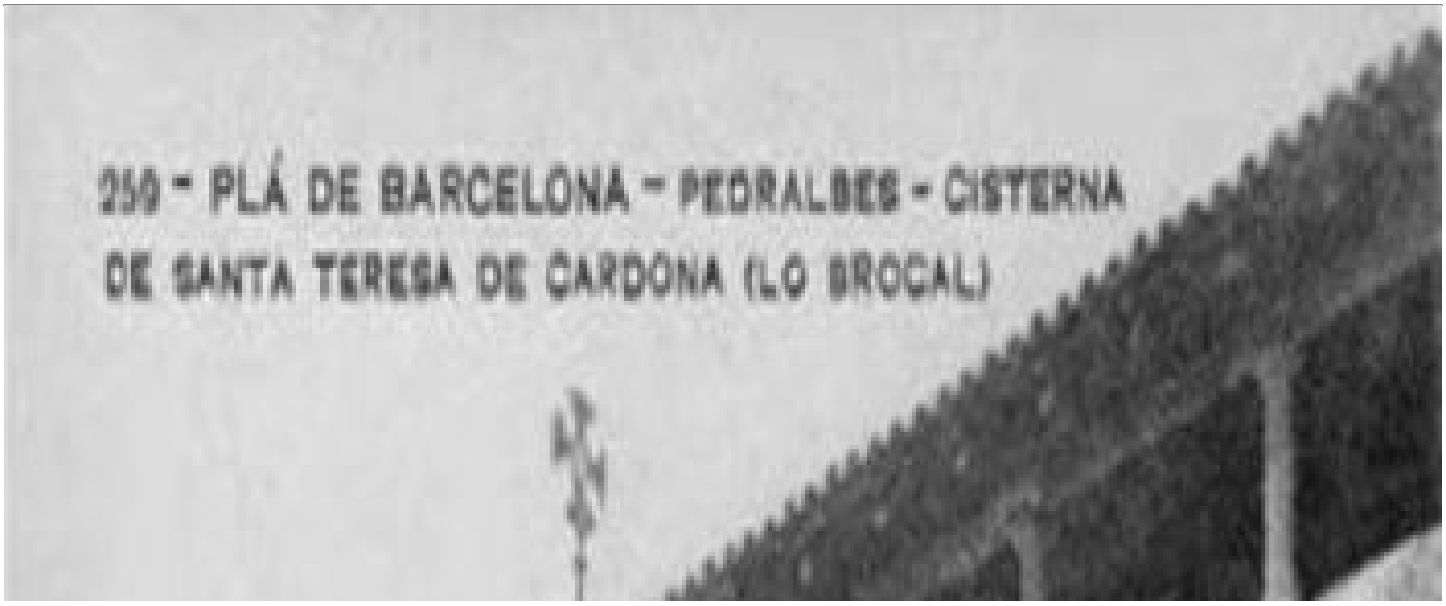

Santa Teresa de Jesús i el Pare Pere Gil

Autor: Jordi Bilbeny
Data de publicació: 24-02-2021

Són la mateixa persona el Padre Gil, jesuïta castellà, teòleg, escriptor, provincial i visitador, i el Pare Gil, jesuïta català, també visitador, provincial, escriptor i teòleg? I si ho són, per quina raó se'ls va desdoblar? Què hi tenia a veure Santa Teresa amb tot plegat? En Jordi Bilbeny ens ho explica tot seguit.

A la primera part de l'edició de les Obres de Santa Teresa, publicades a Anvers al 1630 per En Baltasar Moret, després de la carta de l'editor al Duc Comte d'Olivares i de la carta de fra Lluís de Lleó a Anna de Jesús, venia un llistat de «Testimonis de Diverses Persones Greus en Aprovació de l'Esperit i Doctrina de la Santa Mare Teresa de Jesús». A més del pare Diego de Yepes, un dels primers biògrafs de Teresa, i del pare Enric Enríquez de la Companyia de Jesús, entre d'altres, també hi apareix el testimoni d'un tal «Padre Gil Gonzalez, Provincial de la Provincia de Castilla, y Visitador de la Compañia de Iesus»[1].

De seguida m'ha sobtat enormement la gran semblança del nom d'aquest testimoni, que el llibre fa castellà ?no només pel cognom González, sinó també perquè és el «Provincial de la Província de Castella»?, amb el nom del jesuïta català Pere Gil. De fet, com veiem, tant el Pare Gil català com el Padre Gil castellà són tots dos jesuïtes, tots dos teòlegs i, si exceptuem el segon cognom, i el nom, que no s'esmenta, es diuen exactament igual. El pare Marcillo, quan menciona En Pere Gil a l'«Índex» de la seva Crisi de Cathaluña, el qualifica tan sols d'«escriptor»[2] i, en un altre capítol del llibre, dedicat exclusivament als escriptors, ens en referencia les obres[3]. Ara bé: el Padre Gil (o sigui En Gil González de Ávila) també apareix esmentat com a «escriptor» a l'«Índex» del volum XIV de l'España Sagrada de l'Enrique Florez[4].

Però, a més a més, sabem per En Josep Iglésies que En Pere Gil, «a les darreries de la seva vida fou pare Provincial d'Aragó»[5] i, encara, al gener del 1607 «és nomenat Visitador del Col·legi de Palma de Mallorca»[6]. O sigui, que ara, a més a més del nom i de ser jesuïtes, tots dos també eren Provincials i Visitadors provincials de la mateixa Companyia de Jesús. Però això no és tot. Quan al 1590 s'editava, segons el peu d'impremta, a Salamanca, la Vida de la Madre

Teresa de Jesús, del jesuïta Francesc de Ribera, era el Padre Gil qui en donava la corresponent llicència d'impressió, per comissió del «pare Claudi Aquaviva, Prepòsit general de la Companyia de Jesús»[7]. Però això també s'adiu amb la biografia del Pare Gil, el qual tenia reputació de «teòleg, confessor de bisbes i virreis, i autoritat consultada per les institucions»[8], cosa que, al 1605, el duria a ser proposat per la Inquisició perquè formés part del seu tribunal al Principat de Catalunya[9]. El Pare Marcillo ens assegura que en va ser «qualificador» i que «exercí aquest Ofici durant quaranta anys»[10]. Però, encara més: si el Padre Gil supervisava un llibre sobre la vida de Santa Teresa per comissió expressa del pare Claudi Aquaviva, també el Pare Gil va ser escollit rector del Col·legi jesuïta de Barcelona, el 1r de juny del 1594, «per patent del pare Claudi Aquaviva»[11], que el va enviar als col·legis de la província perquè en supervisés els estudis que s'hi impartien[12], raó que va fer que mantinguessin correspondència[13]. És a dir, que En Pere Gil havia de visitar els col·legis jesuïtes i supervisar-ne els estudis. Però, nogensmenys i sorpresivament, serà En Gil González qui visita «la província d'Aragó i corregeix algunes faltes en el tracte dels Nostres i en els estudis»[14]. Ultra això, l'Ignasi Vila ens confirma que En Pere Gil va anar a Roma, precisament, a entrevistar-se amb l'Aquaviva[15] i, així mateix, som sabedors que el Padre Gil també es va estar uns anys a Roma[16].

Se sap també que el Padre Gil es va escriure amb En Francesc de Borja, del qual se'n conserva una carta datada el 12 de febrer del 1570[17]. I, conformement, «entre el 18 de gener i el 18 de març de 1611, Pere Gil actuà com a procurador en el procés de beatificació de Francesc de Borja a Barcelona»[18], cosa que em fa suposar que hi havia d'haver hagut una amistat o coneixença anterior, sobretot perquè En Borja va fundar el Col·legi i Universitat de Gandia[19] i va ser aquí, precisament, on En Pere Gil va estudiar i «es graduà com a Doctor en Teologia»[20].

Ara bé, puix que sabem que el Padre Gil va ser, del 1567 al 1568, Visitador d'Aragó [21], per encàrrec d'En Francesc de Borja[22], i que, semblantment, el Pare Gil va exercir el càrrec de Visitador d'Aragó[23], es podria novament conjecturar, baldament les dates semblin irreconciliables, que sempre estaríem parlant de la mateixa i única persona: el jesuïta català Pere Gil i Estalella, desdoblat en dos jesuïtes diferents, un de català i un de castellà, situats en dues províncies espanyoles diferents i actuant en anys dissemblants i descavalcats per evidents raons d'estat. A les biografies reescrites, majorment quan es tracta de desdoblaments, és força normal retocar els anys, i allargar-los o escurçar-los per fer coincidir dos personatges històrics en un de sol. Per això, a l'espera que apareguin noves dades que em permetin anar sargint la hipòtesi que el Padre Gil (o alguns aspectes de la seva vida) seria en realitat el Pare Gil, malgrat els aparents desajustos temporals que presenten, tinc, de moment, la sensació que En Pere Gil havia de ser més gran del que se'ns diu: potser uns vint anys. Però és una sensació. Alguns cronistes ens donen dades molt precises respecte a la seva edat, i tenim també algun document notarial, en aquest mateix sentit[24], que haurien d'esborrar tota mena de dubtes i malfiances. Però les coincidències i paral·lelismes evidents que hi ha entre el Pare Gil català i el Padre Gil castellà, ultra les anomalies que En Josep Iglésies ha detectat al llibre baptismal de Reus, al registre de la inscripció adulterada d'un Pere Gillet, que «fou feta, sens dubte, amb l'intent de fer-la passar per la del nostre Pere Gil»[25], em deixen amb la finestra de la sospita encara ben oberta. Perquè, a més a més, és força estrany que, havent estudiat En Pere Gil al Col·legi dels jesuïtes de Gandia, quan el seu fundador Francesc de Borja encara era viu, aquest encarregués al castellà Padre Gil, i no al seu deixeble directe i compatriota Pare Gil, la tasca de visitar la província d'Aragó. De nou, podríem acceptar que En Borja va concedir el càrrec al Padre Gil castellà simplement per la seva major edat, i, per tant, per la seva major experiència en els afers de l'orde i de la vida. Nogensmenys, el fet que, just en una època de gran fama del jesuïta català, reconegut i admirat per les institucions del país, tant les civils com les eclesiàstiques, el seu nom no aparegui ni d'esquitllada en certes cròniques de la Companyia de Jesús, que necessàriament, atesos els seus càrrecs i prestigi intel·lectual, l'haurien d'haver esmentat, em continuen mantenint viva la sospita de la suplantació biogràfica.

Aquest seria el cas, per exemple, de la relació entre sant Ignasi i el Pare Gil, car sabem que el jesuïta català formava part d'un cercle religiós barceloní integrat pels benefactors del Sant, entre els quals hi havia l'Estefania de Rocabertí, fundadora de les Carmelites Descalces de Catalunya i altres membres de la seva família[26]. De conformitat amb En Rodolfo Galdeano, «segons el testimoni d'Estefania, la seva besàvia, Elionor Sapila, donà almoina a sant Ignasi, i la seva mare, Anna de Gualbes, també fou testimoni de la presència del sant a la ciutat [de Barcelona] i en fou devota. Per aquesta circumstància, la major part de membres del grup ?inclosa Estefania de Rocabertí? testificà en els processos de beatificació de sant Ignasi a Barcelona dels anys 1595 i 1606, que Pere Gil va encapçalar»[27], redactant tota mena d'escrits apologètics i divulgatius[28] i mantenint correspondència directa i personal amb Roma[29]. De la qual cosa em sembla que se'n pot inferir que entre En Pere Gil i sant Ignasi s'hi va haver de donar qualque vincle històric, mal que fos un vincle sentimental. Doncs, bé: al capítol VI del Llibre Quart de l'Origen y Instituto de la Compañia de Iesus en la Vida de San Ignacio de Loyola, publicada a Sevilla al 1679, s'hi recullen opinions sobre «la circumspecció de les paraules i accions» d'Ignasi, però m'ha causat un fort impacte observar com, entre els personatges citats, no hi és la màxima autoritat catalana en l'ignasisme, que, com acabem de veure, era el Pare Gil, sinó que tan sols hi apareix l'opinió del Padre Gil González, que, fins i tot, parla amb una gran naturalitat de l'arribada del sant a Manresa i dels llibres que hi llegia[30]. Com si ell hi fos davant o com si hagués parlat amb testimonis presencials.

Pels anys que porto investigant les biografies de catalans il·lustres, tergiversades, esporgades i reescrites pels censors espanyols, no m'estranya gens que allò que el Pare Gil feia a la Nació Catalana s'hagi pogut traspassar i reubicar a Castella uns anys abans, llevat que no siguem davant de les gestions reals d'En Pere Gil a Castella, en l'eventualitat que, en algun moment de la història, hagués tingut un càrrec general, o de visitador o de provincial de la Companyia, per a tota Espanya. I això mateix és el que ens reporta En Joan Creixell, quan afirma que En Pere Gil «desenvolupà el càrrec d'Assistent d'Espanya, [i] Provincial d'Aragó»[31], que és el que jo em temia. Llavors ja no ens hauria de sorprendre gens que també el Pare Gil González fos alhora «Assistent de les províncies d'Espanya», fins al 19 de febrer del 1581, com testimonia el Pare Nieremberg[32]. Aquest, a més a més, comenta que, quan el Pare Jeroni Nadal vingué a Espanya per Comissari General del Pare Diego Laínez, a qui En Pere Gil coneixia[33], va triar per company de la seva visita ni més ni menys que el Pare Gil González[34]. Per això la meva sospita creixent davant de tantes semblances, identitats i coincidències, encara que les concordances temporals no fossin absolutes o del tot absolutes. I per això mateix la meva obstinació a cercar més dades que em poguessin refermar en la idea que el desdoblament no és purament conjectural o imaginari, sinó efectiu, real i tangible.

Mentre ho feia, m'he assabentat que el Pare Gil havia escrit una Història Natural i Eclesiàstica de Catalunya, avui perduda. Ens comenta En Serra i Postius que «el Pare Onofre Relles, a l'índex de manuscrits que porta al final de la seva Historia de Sant Narcís, ens diu que el Pare Pere Gil escriví la Historia Natural i Eclesiàstica de Catalunya i que tenia dits manuscrits en el seu poder; els quals Déu sap on hauran anat a parar»[35]. I a mi no m'estranyaria gens que fos la Història eclesiàstica d'Espanya, del Padre Gil publicada a Madrid al 1645, amb una visió ampliada i ja totalment espanyola. L'edició porta per títol Teatro Eclesiastico de las Iglesias Metropolitanas, y Catedrales de los Reynos de las Dos Castillas[36], però a l'aprovació que atorga fra Manuel de Herrera s'hi fa palès que dóna llicència perquè s'imprimeixi «el primer Tomo del Teatro de las Iglesias de Espanya»[37]. No seria el primer cas que una obra dedicada exclusivament a València o a Catalunya apareixerà més tard amb un títol i un àmbit ja absolutament espanyols. Un cas prou conegut és el d'En Pere Antoni Beuter, que va editar una Història de València al 1538, en català, però al 1546 es va estampar en castellà, ara ja titulada Primera parte de la Coronica general de toda España[38]. El fet que el Pare Gil publiqués una Història de l'Església Catalana, que no s'hagi preservat, i que el Padre Gil també publiqués una Història de l'Església d'Espanya, impresa a Madrid, amb tots els rigors de la legalitat, si bé no és una prova definitiva de la identitat única de tots dos jesuïtes, almenys és un element més, que, sumat als anteriors, m'ho fa sospitar ple.

Finalment, i després de prosseguir la cerca unes hores més, la dedicació i l'esforç ha tingut un premi i diria que ara ja puc demostrar que tant el Padre Gil com el Pare Gil són el mateix personatge.

Doncs, bé: la prova definitiva l'he trobada al llibre del Pare Josep d'Acosta Historial Natural y Moral de las Indias, car, mentre l'aprovació i llicència per a l'edició castellana del 1590 la signa el Padre Gil, que ara ja es diu Gonzalo Dávila ?i no pas Gil González?, «provincial de la Companyia de Jesús a la província de Toledo»[39],

Llicència d'Impressió del llibre d'En Josep d'Acosta, atorgada pel «Padre Gil», dit aquí Gonçalo Dávila

per contra, l'aprovació del mateix llibre, si bé de l'edició del 1591, ara a ja Barcelona, ve atorgada per En «Pedro Gil de la Compañia de Iesus»[40]. Per més que s'hagi dissimulat el nom del jesuïta castellà, i ja no sigui Gil González de Ávila o Gil González Dávila, sinó ara tan sols Gonzalo Dávila, i mal que En Fernando del Ser cregui que són dos personatges diferents, que se succeeixin en el provincialat jesuític de Castella, l'un entre 1588 i 1592, i l'altre entre 1592 i 1595[41], a mi em sembla prou evident que es tracta de la mateixa persona amb l'alteració habitual del nom. A més a més, el fet que el jesuïta castellà i el català aprovin i autoritzin l'edició del mateix llibre, l'un a l'edició de Castella i l'altre a la de Catalunya, em refermen en el convenciment del que ja intuïa: que som davant d'un sol personatge: el Pare Gil (és a dir Pere Gil) desdoblat en el Padre Gil o Gil González.

Aprovació del llibre d'En Josep d'Acosta pel Pare Gil, que signa aquí «Pedro Gil».

Tenint, doncs, aquesta identitat en ment, tornem al testimoni que el Padre Gil o Pare Gil ?que ara ja hem identificat amb el jesuïta Pere Gil? donava sobre Santa Teresa al llibre editat a Anvers per En Baltasar Moret, i recordem que exactament deia això: «Fou la Mare Teresa de Jesús dona de gran esperit i tracte amb nostre Senyor: en la qual vegí una elevadíssima oració, una contínua presència de nostre Senyor, amb una assistència gran al que era humilitat, i així foren moltes les revelacions i visions que tingué de nostre Senyor. I més avall diu: Coneguí que era dotada de grans virtuts, en particular de l'esperança; perquè mai no la vegí dubtar en res del que emprenia, perquè confiava sempre en Déu pels mitjans que mai no es pensaven i, vencent gran dificultats, es feia tot el que pretenia»[42].

De la lectura atenta del testimoniatge se'n dedueix fàcilment que el Pare Pere Gil va conèixer profundament la Mare Teresa de Jesús, i no pas d'oïda, perquè el text diu de forma ben explícita que «ho veié» personalment, cosa que li va permetre valorar la seva oració, la seva humilitat i les gràcies que Déu li va fer mitjançant les visions i les revelacions. El redactat també diu sense cap mena de dubte conceptual que «va conèixer» les seves grans virtuts i que «va veure» que mai no dubtava en res del que emprenia, confiant sempre en Déu, raó per la qual sempre feia el que es proposava. És un testimoni directe i viu, experiencial. I, per això mateix, el recull el llibre i l'estampa, pel seu valor reconegut, per a dignificació perpetual de la Mare Teresa. Que el Pare Gil va conèixer i tractar Santa Teresa no tan sols es desprèn de la interpretació d'aquest testimoniatge, sinó que els cronistes teresians també ho van recollir i explicitar obertament. I, així, En Diego de Yepes relata que el Padre Gil «confessà la Santa Mare Teresa de Jesús, i la tractà per espai de més de dotze anys, i ella li comunicà les coses del seu esperit i les revelacions i visions que escriví al seu llibre»[43]. I baldament En Yepes parli del Gil castellà, ara ja som en condicions d'assegurar que és el mateix jesuïta que el Pare Gil català.

Però, llavors, i en resolució, si estem parlant de la coneixença que En Pere Gil va tenir de Santa Teresa, és que Santa Teresa havia de ser a Catalunya, que és on el reusenc Pere Gil va passar una part prou considerable de la seva vida, com és ben conegut: almenys, 20 anys al Col·legi de Barcelona, d'on fou tres vegades rector[44]. I, de retruc, el testimoni revelaria de tot en tot, i amb una força demolidora, que Santa Teresa era ni més ni menys que Santa Teresa de Cardona, l'abadessa de Pedralbes. És per això que el nom del Pare Gil es transforma en el de Padre Gil; passa a Gil González Dávila, o de Ávila, i acaba esdevenint, com acabem d'observar, Gonzalo Dávila, amb el propòsit de desvincular-lo de Catalunya i, així, també desvincular-hi, de retruc, Teresa de Jesús.

Jordi Bilbeny
Solivella, 4-7 de febrer del 2021

Notes bibliogràfiques:

[1] Las Obras de la S. Madre Teresa de Iesus, Fundadora de la Reformacion de las Descalças y Descalços de N. Señora del Carmen; Enprenta Plantiniana de Balthasar Moreto, Anvers, M.DC.XXX, «Primera Parte que contiene Su Vida», p. [D4v].

[2] MANUEL MARCILLO, «Indice de las Cosas mas notables», Crisi de Cathaluña, Hecha por las Naciones Estrangeras; Imprenta de Mathevat, Barcelona, 1685, p. Ggg2.

[3] Ídem, p. 361.

[4] HENRIQUE FLOREZ, España Sagrada. Teatro Geographico-Historico de la Iglesia de España. Origen, Divisiones, y Límites de todas sus Provincias. Antiguedad, Traslaciones, y estado antiguo, y presente de sus Sillas, con varias Disertaciones criticas; Segona Edició, Oficina de Pedro Marin, Madrid, MDCCLXXXVI, Tom XIV, p. 492.

[5] JOSEP IGLÉSIES, Pere Gil, S. I. (1551- 1622) i la seva Geografia de Catalunya. Seguit de la transcripció del Libre primer de la historia Cathalana, en lo qual se tracta de Historia o descripcio natural, ço es de cosas naturals de Cathaluña; Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2002, p. 19.

[6] Ídem, p. 37.

[7] FRANCISCO DE RIBERA, La vida de la Madre Teresa de Iesus, fundadora de las Descalças y Descalços Carmelitas; a casa de Pedro Lasso, Salamanca, 1590, p. 3 [recte].

[8] J. IGLÉSIES, ob. cit., p. 324.

[9] Ídem.

[10] M. MARCILLO, ob. cit., p. 361.

[11] J. IGLÉSIES, ob. cit., p. 36.

[12] Cf. IGNACIO VILA DESPUJOL, La Compañía de Jesús en Barcelona en el siglo XVI. El Colegio de Nuestra Señora de Belén; Universidad Pontificia Comillas - Institutum Historicum Societatis Iesu, Madrid i Roma, 2010, p. 738.

[13] Cf. ANTONI BORRÀS i FELIU, «El Col·legi de Santa Maria i Sant Jaume, dit vulgarment de Cordelles, i la Companyia de Jesús», Analecta Sacra Tarraconensia, 37 (1964), p. 419 i I. VILA DESPUJOL, ob. cit., p. 763.

[14] ANTONIO ASTRAIN, Historia de la Compañía de Jesús en la Assistencia de España; Est. Tipográfico «Sucesores de Rivadeneyra», Madrid, 1905, Tom II, «Laínez-Borja. 1556-1572», p. 260.

[15] I. VILA DESPUJOL, ob. cit., p. 818.

[16] M. RUIZ JURADO, «González Dávila, Gil», Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús; sota la direcció de Charles E. O'Neill i Joaquín M.ª Domínguez, Institutum Historicum, S.I. - Universidad Pontificia Comillas, Madrid, 2001, vol. II, p. 1783.

[17] Cf. F. MATEOS, «El Venerable Padre Diego Martínez en Juli», Missionalia Hispanica, 40-45 (1957), p. 81.

[18] RODOLFO GALDEANO CARRETERO, «Estudi Preliminar», Història moral de Cathalunya. Llibre segon de la Història cathalana, de Pere Gil i Estadella; Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, CII; Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2017, p. 45.

[19] Vg. PEDRO DE RIBADENEYRA, «La fundacion del Colegio de Gandia», Vida del P. Francisco de Borja, que fue Duque de Gandia, y despues Religioso y .III. General de la Compañia de Iesus; a Casa de P. Madrigal, Madrid, 1592, Cap. XIII, p. 33 [recte] - 34 [recte].

[20] M. MARCILLO, ob. cit., p. 361.

[21] M. RUIZ JURADO, ob. cit., p. 1783.

[22] BARTHOLOME ALCAZAR, Chrono-Historia de la Compañia de Jesus, en la Provincia de Toledo, y Elogios de sus Varones Illustres, Fundadores, Bienhechores, Fautores, è Hijos Espirituales; Juan Garcia Infançon, Impressor de la Santa Cruzada; Madrid, 1710, Segona Part, p. 156.

[23] Cf. BERNABÉ BARTOLOMÉ MARTÍNEZ, «Las cátedras de gramática de los jesuítas en las universidades de Aragón», Hispania Sacra, 34, núm. 70 (1982), p. 444 i 446.

[24] Vg. J. IGLÉSIES, ob. cit., p. 28.

[25] Ídem, p. 24.

[26] Cf. R. GALDEANO CARRERTERO, ob. cit., p. XXIV.

[27] Ídem.

[28] Cf. J. IGLÉSIES, ob. cit., p. 39-41.

[29] Ídem, p. 41.

[30] LORENZO ORTIZ, Origen y Instituto de la Compañia de Iesus en la Vida de San Ignacio de Loyola, su Padre, y Fundador; Colegio de San Hermegildo de la Compañia de Iesus, Sevilla, 1679, p. 145 [vers].

[31] JUAN CREIXELL, San Ignacio en Manresa. Reseña histórica de la vida del santo (1522-1523); Tipografia de la Viuda de P. Patau, Barcelona, 1914, p. 125.

[32] P. NIEREMBERG, «P. Gil Gonzalez Davila», Varones Ilustres de la Compañía de Jesus, VIII (1891), p. 243.

[33] Cf. MIQUEL BATLLORI, Vuit segles de cultura catalana a Europa. Assaigs dispersos; Editorial Selecta, Barcelona, 1959, p. 127.

[34] P. NIEREMBERG, ob. cit., p. 242.

[35] PEDRO SERRA Y POSTIUS, Prodigios, y Finezas de los Santos Angeles, Hechas en el Principado de Cataluña; Jayme Surià, Barcelona, MDCCXXVI, p. 406.

[36] Vg. GIL GONÇALEZ DAVILA, Teatro Eclesiastico de las Iglesias Metropolitanas, y Catedrales de los Reynos de las Dos Castillas. Vidas de sus Arzobispos, y Obispos, y Cosas Memorables de sus Sedes; Imprenta de Francisco Martinez, Madrid, M.DC.XL.V, Tomo Primero, portada.

[37] Ídem, «Aprobacion», p. s/n.

[38] Cf. JORDI BILBENY, Inquisició i Decadència. Orígens del genocidi lingüístic i cultural a la Catalunya del segle XVI; Librooks Barcelona, S.L.; Barcelaona, 2018, p. 47.

[39] Vg. IOSEPH DE ACOSTA, Historia Natural y Moral de las Indias, en que se tratan las cosas notables del cielo, y elementos, metales, plantas, y animales dellas: y los ritos, y ceremonias, leyes, y govierno, y guerras de los Indios; a casa de Ioan de Leon, Sevilla, 1590, p. A3.

[40] Vg. IOSEPH DE ACOSTA, Historia Natural y Moral de las Indias, en que se tratan las cosas notables del cielo, y elementos, metales, plantas, y animales dellas: y los ritos, y ceremonias, leyes, y govierno, y guerras de los Indios; a costa de Lelio Marini, Barcelona, 1591, p. A2 [vers].

[41] Cf. FERNANDO DEL SER PÉREZ, «La provincia jesuítica de Castilla en el Archivum Romanun Societatis Iesu»; Cuadernos de Historia Moderna, 20 (1988), «Tabla IV. Provinciales de Castilla», p. 185.

[42] Las Obras de la S. Madre Teresa de Iesus, Fundadora de la Reformacion de las Descalças y Descalços de N. Señora del Carmen; ob. cit., p. [D4v].

[43] DIEGO DE YEPES, «Primer testimonio de las personas graves, y letradas que aprovaron el espiritu de la Santa Madre Teresa de Iesus», Vida, Virtudes, y Milagros, de la Bienaventurada Virgen Teresa de Iesus, Madre y Fundadora de la nueva Reformacion de la Orden de los Decalços, y Descalças de nuestra Señora del Carmen; Officina de Pedro Crasbeeck, Lisbona, 1616, p. s/n.

[44] Cf. P. SERRA Y POSTIUS, ob. cit., p. 405.